

Kvapky a balvan

Ladislav Kováč

Po tom, čo si časť Slovákov minulý týždeň pripomenula zrod ČSR 28. októbra 1918, nemali by sme zabudnúť, že v ten istý deň zomrel Ján Lajčiak. Svojím životom nám zanechal dôležitý odkaz. 28. október by sme mali oslavovať aj ako Deň Jána Lajčiaka.

K októbrovému výročiu napísal v roku 2008 do svojho editoriálu šéfredaktor .týždňa: „Tie dva vzorce, ČSR a Lajčiak, veľká výzva a veľká nepravosť, sa náhodou stretli v jedinom dátume. Odvtedy o nás zápasia.“ Lajčiakovým odkazom je múdrosť, ktorú poznala už antika a vyjadrila vetou: „Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo.“ (Kvapka rozruší kameň nie silou, ale tým, že naň nepretržite kvapká.) Vývoj Slovenska v prvej ČSR, v rokoch „normálnej“ demokracie, potvrdil odkaz Jána Lajčiaka. Ubudla bieda hmotná i duchovná; balvan sme ako-tak rozrušili. No potom prišli zlé desaťročia; a pre vzdelancov skúška charakterov. Nacizmus a komunizmus nám zgúľali do cesty nový balvan v podobe receptu protikladného Lajčiakovej múdrosti: aby sme prežili, treba sa vedieť prispôbiť.

Tých medzi slovenskými vzdelancami, čo Lajčiakov odkaz naplňujú, nazval by som „lajčiakovci“. Na ilustráciu vybral som troch z nich, ktorých v týchto mesiacoch tiež dostihli okrúhle výročia. Lajčiak vedel: „*Masa ako taká nie je v stave sama sebou pohýbat'. /.../ Je to vždy individuum, ktoré hýbe masou a je nositeľom ideí*“.

Turčiansky moralizátor

Takto označil v roku 2008 jeden náš literárny vedec Júliusa Vanoviča. Myslel to ironicky. Vanovičovi vraj ušlo, že u nás za komunizmu „sa stierali hranice medzi obetami a páchatelmi“, že „v rámci normalizačného Československa bolo Slovensko naozaj krajinkou, kde sme si ako v oficiálnej i sivej zóne viac pomáhali ako napríklad Česi, ktorí vo svojom príslovečnom radikalizme sa ostro diferencovali na páchatelov aj obeť“.

Vanovič v tomto roku oslávil osemdesiatku. Z gymnázia ho vylúčili krátko pred maturitou. Jeho otec bol obvinený že napomáhal Viliamovi Žingorovi, ktorý počas SNP organizoval partizánske hnutie, ale pre svoj protikomunistický postoj bol v roku 1950 obesený. Vanovič mohol len dialkovo vyštudovať literárnu vedu, zaskvel sa ako literát v časoch odmäku v 60tych rokoch, no po nástupe husákovskej „normalizácie“ nesmel publikovať. Až po páde komunizmu mohol prejaviť svoj talent v desiatke kníh. Vanovič podrobil kritike dvoch kľúčových reprezentantov slovenskej literárnej kultúry, Emila B. Lukáča a Alexandra Matušku a plasticky vylíčil ich „obracanie kabátov“, zbabelosť, strach, podliezanie mocným, zamlčovanie a prekrúcanie pravdy a karierizmus. Toto osobnostné zlyhanie nevyhnutne pokazilo aj kvalitu ich diela. Nemenej kriticky rozobral konanie a písanie Dominika Tatarku.

Niektorí ľudia si zvykli na neduh – pri analýze minulosti používajú plural maiestaticus: „V dejinách 20. storočia sme si prispôsobovania, úsilia o prežitie užili neúrekom“, dve totality sme si „užili i zakolaborovali“, „sme sa, ako už neraz, vedeli ´dať dokopy´ takrečeno naprieč spoločnosťou“, „sme v mravnej kríze, ktorá nás našla nepripravených. Isto aj preto, že sme sa neprepracovali ani k minimálnej katarzii“. Vanovič im odkazuje: „...sú ľudia, ktorí do vášho plurálu nepatria, ani doň nikdy nepatril; katarziu robiť nemajú z čoho!“

Ešte za "normalizácie" si Vanovič pripravil štúdiu o českom intelektuálovi Václavovi Černom; tá ale vyšla tlačou až v roku 1999. Podobne ako Černý, aj Vanovič vyjadruje rozhorčenie, ba zhnusenie nad zbabelosťou a predajnosťou. Ak má niekto nárok byť pomenovaný "svedomím národa", tak sú to tieto dve veľké osobnosti. Vanovič je varovaním pre mladých: bezzásadovosť a vypočítavosť nebudú zabudnuté, akokoľvek sofistikovane by ich chcel neskôr niekto ospravedlňovať! Na Vanoviča sa vzťahuje vyjadrenie Jána Lajčiaka: „*Slabé národy nepotrebujú takých mužov, ktorí sa za ideu vedia v okamihu oduševniť, ale takých mužov, ktorí sú schopní za ideu v boji vytrvať, ba i život obetovať.*“

Je pravda, že kto položí život za ideu, nepresadí ju; zato keby žil, mohol by ju presadiť. Ale to je argument, ktorým svoje správanie môžu zdôvodňovať politici, ale nie intelektuáli. Nie všetci intelektuáli musia byť tak sebaistí vo svojej viere ako Černý a Vanovič; môžu hľadať a pochybovať – ale za žiadnu cenu by nemali ustúpiť tomu, čo sa im javí ako lož a zlo. Malo by sa hádam stať definíciou, že intelektuál je vzdelanec, ktorý svoje poznanie odovzdáva verejnosti, pričom to, čo považuje za polopravdu, odhaľuje a odmieta ako najhoršiu formu lži.

V stovke vedúcich intelektuálov sveta

Podľa Vanoviča na Slovensku máme silných jednotlivcov, ale slabý priemer. Dvíhať úroveň priemeru a podporovať silných jedincov – tak rozumiem činnosti iného lajčiakovca, Pavla Demeša. Za pár mesiacov dosiahne šesťdesiatku. Po štúdiách v Prahe, kde získal vzdelanie ako parazitológ, sa vrátil na Slovensko s ambíciou venovať sa vede. Narazil na nepriazeň a závisť, podobne ako Lajčiak, ktorý s dvomi doktorátmi zo zahraničných univerzít musel živoriť na Boci, ale časy už boli iné: ušlo sa mu zamestnanie nie už na dedinskej fare, ale na bratislavskej lekárskej fakulte. Koncom 80-tych rokov mu slabnúci režim dovolil odcestovať do USA, kde sa rok vzdelával vo svojom odbore. Jeho záber bol ale širší. Poučil sa, aké možnosti ľuďom poskytuje demokracia. Čoskoro sa komunizmus zrútil ako domček z karát. Zazdalo sa mu, že nadišla príležitosť, aby svoje pražské a americké predstavy mohol presadiť. Opustil parazitologické laboratórium a dal sa na verejnú činnosť. Demeš je intelektuál, ktorý na rozdiel od mnohých nás neverí na silu slov. Zaviedol termín „manažovanie ideí“: ideám dáva podobu činov.

Ján Lajčiak sa posťažoval: „*Ani pobyt v cudzozemsku nám mnoho neosoží. Do cudziny, ak sa ide, tak viac zo zvyku, než z duševnej potreby.*“ To neplatí o Demešovi; on dal svoje skúsenosti zo zahraničia do služieb Slovenska. Vybudoval pri Ministerstve školstva SR agentúru, cez ktorú sa do zahraničia dostali stovky slovenských študentov. Zaslúžil sa o vznik bilingválnych gymnázií. Rozbehol program dobrovoľných lektorov anglického jazyka Education for Democracy, ktorého úspech bol fenomenálny: v rokoch 1990–1995 prišlo na Slovensko učiť angličtinu viac ako 1500 dobrovoľníkov. Demeš bol aj organizátorom sektoru slovenských mimovládnych organizácií a stal sa protagonistom občianskej spoločnosti.

Koncom roku 2005 uverejnil anglický magazín Prospect spolu s americkým žurnálom Foreign Policy zoznam stovky vedúcich „verejných intelektuálov“ sveta. Nachádzame v ňom meno Pavla Demeša, ako jediného Slováka. To ale už nebolo ocenenie jeho aktivít na Slovensku, ale toho, čo urobil pre presadenie demokracie mimo našich hraníc. Ovplyvnil vývoj v bývalej Juhoslávii a na Ukrajine a jeho dlhodobým terčom je nedemokratický režim v Bielorusku.

Ale citovo je priviazaný k Slovensku. Keď sa v roku 1988 vrátil z USA, priznal, že ho k návratu viedli emócie. Nie všetci musíme súhlasiť s jeho oddanosťou kultu Cyrila a Metóda, ktorých putovania Európou fotograficky zdokumentoval, ale musíme oceniť, že od podobného obrazového dokumentu o Ľudovítovi Štúrovi k výročiu Štúrovho narodenia (zhodou okolností tiež 28. októbra!) upustil. Odradil ho asi Štúrov závet, ktorý zanechal

národu v posmrtnom spise: Slováci by mali prijať za svoj jazyk ruštinu a politicky sa pripojiť k Rusku, lebo „keď sa raz slovanské kmene, ktoré zatiaľ stoja mimo ruského štátu, s ním spoja do jedného celku, Rusko im bohato nahradí cudzích spojencov“. Ruský štát podľa Štúra nebude potrebovať západný vynález, demokraciu; a keďže v ňom musí „napokon všetko posvätiť cirkev“, Slováci musia prijať pravoslávie, lebo „pravoslávie prevyšuje katolicizmus i protestantizmus, opravuje ich nedostatky a jednostrannosti“. Ako by Demeš bol poslúchol realistický hlas Jána Lajčiaka: „*Mnohí naši činitelia natoľko svoj národ slovenský idealizovali, že v tých ideáloch sa rozplynula ich národná práca. Menovite tu mám na mysli idealistov Štúrovej doby.*“

Za najzávažnejšie v súčasnej Demešovej činnosti na Slovensku považujem jeho úsilie o kvalitatívnu zmenu v školskom systéme. Združil okolo seba mladých nadšencov. Riadi sa Lajčiakom: „*My Slováci, čo sa duševných schopností týka, nie sme inferiórnejší od iných indogermánskych národov. Na školách je schopná mládež! Inferiórnejšími nás činí naša letargia, naša neodhodlanosť, naša chabosť.*“

V stopách Hany Gregorovej

Ján Lajčiak bol obdivovateľom spisovateľky Hany Gregorovej, talentovanej a emancipovanej ženy. Potešilo by ho, že na Slovensku pribudlo podobných žien, a to nie iba v literatúre a iných umeniach, ale aj v dôležitej sfére kultúry, vo vede. Za Lajčiakových čias sa veda spravidla nepovažovala za súčasť kultúry, a na Slovensku už vôbec nie – veď jej skoro nebolo. To len Lajčiak, farárnik na odľahlej dedine, dokázal vytvoriť vedecký spis európskeho významu „Slovensko a kultúra“ a v ňom jasnozrivo a presne napísať: „*Veda je jedným z najzávažnejších faktorov kultúrneho života. Ona dáva národom moc. A práve preto, že je takou mocnou silou rozvoja kultúry, je tou najmorálnejšou činnosťou a jej zmáhanie tou najsvätejšou povinnosťou človeka.*“

Kto by dnes navštívil laboratória prírodovedeckej fakulty v bratislavskej Mlynskej doline, mohol by naraziť na Katku Mikušovú, vysokoškolskú učiteľku a vedkyňu, ktorá v tomto roku oslávila päťdesiatku. Ona sama, a spolu s ňou jej oddaní žiaci, od rána do noci skúmajú biochémiu patogénnych baktérií, čo spôsobujú tuberkulózu. Nijaká „*naša letargia, naša neodhodlanosť, naša chabosť*“, ale vytrvalosť, nadšenie, sebavedomie (u Mikušovej schované pod vrstvou nepredstieranej skromnosti). Tuberkulózou trpí dnes na Zemi 12 miliónov ľudí a v roku 2012 ich zabila 1,3 milión. Liečivá, donedávna účinné, prestávajú zberať, lebo pribúdajú patogény, ktoré sú voči nim odolné. Mikušová sa podieľa na výskume nových látok proti tuberkulóze. Výsledky jej skupiny sa stali v roku 2009 súčasťou publikácie 37 autorov z celého sveta v americkej Science, jednom z najprestížnejších vedeckých žurnálov, o mechanizme účinku jedného z nových nádejných protituberkulózných liečiv.

Svetová veda je v krízovom stave. Mikušovej kolega z fakulty, Ľubomír Tomáška, v nepublikovanom texte rozoberá príčiny krízy a konštatuje o Slovákoch: „Či chceme alebo nie, sme produktmi kultúry, ktorá nepreferovala skutočnú excelenciu, ale konformitu a predstieranie 'hromadnej špičkovosti'“. A ironizuje: „Problémy, do ktorých sa dostáva veda v zahraničí, sme vďaka našim kultúrnym špecifikám dotiahli do úplnej dokonalosti.“

Keby sme naďalej mali totalitu, výbor komunistickej strany by z fakulty vylúčil ako Tomášku za deštruktívnu kritiku režimu, tak Mikušovú za kozmopolitnú spoluprácu s bádateľmi z imperialistických krajín. Za rozhodnutím by ale nebolo nič iné než to, čo postihlo Lajčiaka: závisť malých dušičiek, strach pred svetom, neprofesionálnosť. Lajčiak nám múdro odkázal: „*Nevidím teda žiadne nebezpečenstvo pre vývin Slovenska, keby si kultúrne výdobytky cudzích národov bez všetkého váhania osvojoval.*“ Skončil vo vyhnanstve na Boci; mal vraj „pred očami cudzozemske západoeurópske merítko“. My, pamätníci poznačení minulosťou, si musíme dávať pozor, aby sme mladších kolegov neotravovali

rezignovaným tvrdením, že ich úsilie je márne, lebo na Slovensku sa nič podstatného nezmenilo. Tomáška správne píše vo svojom texte: „V situácii, keď vieme, že systém je zlý, by bolo až morálnym zlyhaním nepokúsiť sa hľadať spôsoby, ako ho zmeniť k lepšiemu.“

Podstatné sa totiž zmenilo: žijeme v normálnej dobe. Normálnou je tým, že naši lajčiaci majú slobodný priestor pre svoje „kvapkanie“. Len nesmú poľaviť. Spoločnosť je a ostane normálnou dovtedy, kým v nej politická a občianska sloboda umožňuje duchovný polymorfizmus: bohatstvo rozmanitých názorov a ich súťaž.

Ladislav Kováč (1932) je kognitívny biológ